

Проф. др Слободан БЛАГОЈЕВИЋ

О ПОТРЕБИ ИЗУЧАВАЊА ПРАВНЕ МИСЛИ У ЦРНОЈ ГОРИ

I

У оквиру истраживања и научне обраде прошлости Црне Горе, изучавање њеног права и правне мисли представља освјетљавање једне од најважнијих димензија те прошлости. Држава и право, државноправна мисао (у даљем тексту: правна мисао) задиру у све сфере човјековог друштвеног живота, у „историјску цјелину“ народа. Држава и право су били, и дуго ће још бити, социјалне форме живота човјека, под којима се одвија и остварује историјска и друштвена судбина човјека и друштва. Прошлост једног народа увијек, незаобилазно, указује на државноправни облик његовог живота, а државноправни облик означава, са гледишта друштва, његов пресјек и карактер. Поред ових општих разлога, постоје и посебни разлози који упућују на потребу изучавања правне мисли у Црној Гори. Специфичност црногорске државе и права и специфичност социјално-класне структуре црногорског друштва, чији су они надоградња и израз, посебни су мотив за изучавање правне прошлости Црне Горе. Поглед на историју Црне Горе, односно на један њен период, отвара читаво видно поље посматрања феномена државе и права, односно правне мисли, мисли о праву. Историјски, друштвено-економски и политички развој Црне Горе карактеришу специфичне форме и садржаји, што је од посебног интереса за посматрање правне мисли. Постојање и узајамно преплитање обичајног и писаног права и њихова друштвено-класна основа пружају доста основа за истраживачки напор у правцу спознаје правног искуства и правне мисли у Црној Гори.

Прошлост Црне Горе дата у историји, у позитивном праву и теоријско-правној мисли, може да пружи доста чињеница за

једну појмовно-мисаону слику о правном животу, његовим облицима и законитостима, везаних за специфично историјско и друштвено-економско тло. За феномен права то је корисно, чак и неопходно, јер се тим путем, поред закључивања о праву уопште, нађе и низ елемената на основу којих се могу објаснити и неке његове специфичности, везане за поједина поручја, поједине друштвене заједнице, за поједине фазе у њиховом развоју. Тих специфичних елемената и карактеристика нећемо наћи у правима других заједница, што несумњиво говори о различитости друштвене основе настанка, заснивања и испољавања права и правне мисли која га објашњава.

Историјско-временски оквир праћења и анализе развоја правне мисли у Црној Гори, са гледишта приступачности историјских извора и реалног државноправног развоја, јесте период од краја XVIII вијека, када на власт долази владика Петар I Петровић, па до 1918. године, када престаје самосталан државноправни живот Црне Горе. Овај период је карактеристичан за развој државе и права и мисли о њима. Крајем XVIII вијека стварају се одређене претпоставке за развој државе и права. То је период успјешних ослободилачких борби Црногораца за независност од турске власти, коју представља Скадарски санџакат. Паралелно са тим јављају се и тежње за стварање државног јавног апарата, државне централне власти, насупрот специфичном племенском уређењу, што је било могуће кроз стварање писаних правних аката на нивоу државе као цјелине. Потребне које су водиле Црну Гору у државну организацију, у централни државни јавни апарат, као и тежње које су отуда произлазиле, имале су своју друштвену основу. Први облици робно-новчаних односа, њихов развој, трговина и тржиште (унутрашње и спољашње), објективно су захтијевали превазилажење племенске аутархичности у правцу стварања безбједности и сигурности у промету, што је могла да обезбједи централна државна власт. За вријеме Петра I (1784—1830) стварају се државне институције и доносе правни акти, који означавају важан и одлучан корак у развоју Црне Горе ка организованом државноправном животу. Тај процес доживљава своје потпуније уобличавање и афирмацију за вријеме владавине Петра II Петровића Његоша (1830—1851).

Из периода који овдје назначавашмо, из карактеристика и специфичности његовог развоја, произашле су одговарајуће државноправне институције, као и мисао која их је пратила. Истраживање њихово дало би корисне резултате са гледишта објашњења црногорског друштва и његовог права. Период 1784—1918. може се, са гледишта истраживања, изразити у поједине фазе, као што су: најосновније карактеристике развоја 1784—1796. године; стварање државне власти и правних аката (1796—1851), развитак црногорске државе од 1852. до 1878; развитак црногорске државе од Берлин-

ског конгреса до доношења устава (1878—1905) и уставни развитак Црне Горе (1905—1918).

Има извора на основу којих се може дати интерпретација развоја правне мисли у Црној Гори. Ту спадају: законски споменици и државне институције, посланице митрополита Петра I, стенографске биљешке црногорске Народне скупштине, црногорске пресуде-сентенце (нарочито важне за схватање обичајног права, објављене у црногорским часописима „Записи“ и „Правни зборник“), збирка приватноправних исправа (објављена у зборнику „Паштровске исправе“, Цетиње 1958), литература (која је обимна, али више третира економски и политички него правни развој), научни архив Божишића у Цавтату, Божишићев упитник за анкету о црногорским правним обичајима, народне пјесме, народне пословице, анегдоте, литература, страни извори.

II

За изучавање правне мисли појава првих елемената јавне државне централне власти и правног поретка у Црној Гори има посебан значај. Поставља се питање са којима и каквим друштвено-економским односима настају, као њихов израз, државноправне институције. Период, за чије се изучавање овдје залажемо, са гледишта правне мисли означава почетак распадања племена, племенског уређења црногорског друштва. Паралелно са процесом савлађивања локалног, сеоског, племенског и нахијског индивидуализма и сепаратизма, водила се и борба против Турака за национално ослобођење. Почетак XVIII вијека означава оживљавање идеје о независности и традицији о старој државности, оно што је изгубљено са пропашћу државе Црнојевића. Објективне тенденције за улазак Црне Горе у друштво са централном државном влашћу, с државном организацијом и правним поретком, има своју друштвено-економску основу. На тој основи развија се право. Као што смо констатовали, тржиште, трговина и развој робно-новчаних односа захтијевали су рушење затвореног локалног, сеоског, племенског и нахијског сепаратизма и изолованости, који су доносили несигурност у промету. Овакви друштвено-економски процеси директно су утицали на стварање јавне централне државне власти, као и правног поретка, који је све више нормативно штитио односе трговине и тржишта. За овакве односе постојала је све већа заинтересованост старјешинског слоја, који се у новим процесима имовинске диференцијације све више издвајао у слој богатих људи. У привредном животу Црне Горе све је више зеленаштва. Од натуралне црногорске привреде морало се крочити ка робно-новчаној. Риболов и пчеларство почињу да се развијају. Са градовима почињу да се јављају и први занати. Утицај црногорско-аустријских и црногорско-турских (раније црногорско-млетачких) трговинских односа на развој Црне Горе је

велики. Правне установе просте робне производње из ранијег периода: јемство, залога, хипотека и ортаклук, примјерене потребама друштва племенско-братственичког облика, рушиле су се под ударима процеса трговине и тржишта. Крајем XVIII вијека наступа у Европи период рушења феудализма, феудалних друштвено-економских односа, и учвршћивање централне државне власти и правног поретка. Све је то имало утицаја на развој Црне Горе, а нарочито је тај утицај долазио до изражаја кроз црногорско-аустријске и црногорско-француске односе.

О стварању централне државне власти и јединственог правног поретка може се говорити у периоду 1796—1851. У том времену одвијају се процеси настанка црногорске државе и црногорског права. У друштвено-економској структури црногорског друштва тога периода долази до дубоких промјена. Развија се робно-новчана привреда и трговина. Развијају се и ортачки односи црногорских трговаца са приморским. Крајем XVIII вијека функционише унутрашње тржиште у Црној Гори (Ријека Црнојевића, Вир Црмнички), што је од Црне Горе фактички стварало јединствено привредно подручје. Тада се доносе правни акти: Стега (1796) којом се проглашава територијално и политичко јединство Црне Горе и Брда; Закон општи црногорски и брдски — Законик Петра I (1798), који има историјски, културни и правни значај; Законик отечества, који иако никада није ступио на снагу, има значај пројекта правног акта из значајног периода развоја црногорског друштва.

У периоду после 1851. године доноси се Општи земаљски закон — Законик Данила I, који, по општеприхваћеном становишту, означава коначну побједу централне државне власти над племенским сепаратизмом. Црна Гора од Берлинског конгреса до доношења првог устава доживљава низ промјена. Дошло је до њеног територијалног проширења, као и до неке врсте аграрних односа. Укинута су затечени чивчијски односи. Добијање неколико градова (Никшић, Подгорица, Служ, Колашин, Бар и Улцињ) омогућавало је нагли развој привреде, јер су у њима били развијени трговина и занатство. Тада се оснива и неколико индустријских предузећа (пивара, пилана). Шири се трговачки капитал, нарочито на селу. Долази до пласирања страног капитала, нарочито у области шума, као и до стварања мјешовитих акционарских друштава. Привредни успон доводи до новчане акумулације и до стварања првих новчаних завода. Све је то условљавало и крупне друштвене промјене и промјене у друштвеној структури, што све има непосредни одраз на политички и државноправни развитак и живот у Црној Гори. Долази до изразите имовинске диференцијације. Црна Гора све више постаје капиталистичка земља. Све је то захтијевало државне и правне реформе. Зато није случајно што законодавна дјелатност у том периоду добија посебно у интензитету. Донијет је низ правних аката, посебно велики број закона, међу њима Општи имовински законик за Књажевину Црну

Гору (1888). Устав од 1905. означава улазак Црне Горе у друштво уставне парламентарне монархије, што има одраза на њен друштвено-политички и правни живот и развој.

III

Правна прошлост Црне Горе као предмет истраживања и обраде претпоставља општи историјски додир са наведеним периодом, што ће рећи да се мора заснивати на познавању историјског, социолошког, културног, политичког и правног стања. О правној теорији у рано доба Црне Горе, готово да се не може ни говорити. Ипак, одредбе правних аката, обичајно право, рад и карактер државних органа, други акти државних органа и неки други облици манифестације друштвене свијести у Црној Гори, могу да послуже као основа озбиљној анализи правне мисли. До краја XIX и почетка XX вијека мало је литературе која се односи на државноправни развој Црне Горе. Касније се стање побољшало, иако се у низу случајева правна култура Црне Горе дотиче кроз анализу општих питања историјског развоја Црне Горе. После првог свјетског рата, а нарочито после другог, имамо низ радова — књига, расправа, чланака, који се баве дубље и потпуније правном прошлосту Црне Горе. Ипак, нема потпунијег дјела које би, предметно и методолошки, прерасло оквире монографске, уџбеничке и друге литературе о правној мисли и њеном развоју у Црној Гори.

Истраживање и обраду правне мисли у Црној Гори, односно њеног развоја, нужно је учинити на плуралистичком методолошком приступу, тј: на историјскоправном, нормативноправном, социолошкоправном, упоредноправном и каузално-експликативном методу, на основу чега се једино и може доћи до потребних теоријских, мисаоно-појмовних уопштавања, с потребном структуром и систематиком, која би произашла из реалног историјског развоја црногорског друштва наведеног периода.

Без претензије да дајемо коначне ставове, окрећемо пажњу на неке наше утиске о специфичности правне прошлости Црне Горе и о значају њеног изучавања, што све произлази из сложености друштвеног живота једног народа који се на својеврстан начин развијао и кретао специфичним историјским путем. Зато и указујемо на неке основне манифестације правне мисли у Црној Гори, с гледишта извора који представљају појавне облике правне мисли и облике њеног остваривања, како у позитивноправном тако и у теоријскоправном смислу.

Развој права и правне мисли у Црној Гори вуче поријекло из старих словенских правних установа, које су у народу живјеле, насупрот римским, германским и француским рецепцијама, иако није изостао, нити је могао да изостане, романски и германски утицај, онако и онолико како и колико је Црна Гора с тим зем-

љама долазила у трговинске, економске и међународне односе. Чувајући у свом правном животу старе словенске установе, које вуку поријекло из предфеудалног доба, Црна Гора је трпјела и примала утицај развоја правне науке и законодавства запада прилагођавајући га потребама свога живота. Изражавајући свој правни живот, своје правне односе, кроз обичајно право, које је по свом бићу колективнопсихолошког карактера а по форми неписано и спонтано, црногорско друштво крајем XVIII и почетком XIX вијека улази у фазу свог правног развоја коју карактерише писано право. Тај прелаз је интересантан за изучавање односа обичајног (неписаног) и законског (писаног) права, с гледишта специфичности историјског, друштвено-економског и политичког простора, у коме се то одиграва. У том контексту интересантно је изучити колики је и какав је утицај романског и германског права и правне мисли на црногорско обичајно и писано право, на односе између њих, а то у крајњој конзеквенци значи утицај тих права на словенске институције, као и истражити узроке који су довели до тих утицаја. Из тога периода има сачуваних судских пресуда — сентенција, као и других извора. Друго питање, које захтијева дубљу обраду, јесте питање утицаја појединих правних школа у свијету на црногорску правну мисао. Такав је утицај постојао. Он је мањи у литератури, пошто литературе о правној прошлости нема много, а много је већи у законодавству. Утицај природно-правне, историјскоправне, догматскоправне и социолошке школе на законодавство Црне Горе примјетан је. То се нарочито односи на Опште имовински законик. Тежња Валтазара Богишића да право не смије бити туђе тијело у народном организму, неко израз његовог схватања права и правде, одраз је утицаја идеје историјскоправне школе, иако тој школи он није припадао на начин као Савињи. У правним актима и неким институцијама постоје појмови „право“, „правда“, „људскост“, „правичност“, „благодарљивост“ итд., што представља начела црногорског права и државе. Несумњиво, њихова би анализа указала и на њихову посебну друштвено-економску и политичку садржину, што одговара чињеници да сваки народ, поред општих принципа по којима живи, има и своје специфичности, које произлазе из његовог сопственог живота. Утицај је да су наведени појмови много ближи народним схватањима, потребама и интересима, него што су правила неких других земаља (романског и германског подручја). Да ли коријене склада закона са животом народа и везаност правних начела за његове потребе и интересе треба тражити у словенској задрузи, која је у себи имала друштвено-самоуправних елемената, или је то специфичност само одређеног периода у развоју црногорске државе и права — требало би да покаже историјскоправна и социолошкоправна анализа. Историјска је чињеница да је законодавац у Црној Гори водио рачуна о правним појмовима, увјерењима, установама и обичајима који су живјели у народу, не запостављајући достигнућа правне науке, правне мисли, која је постојала ван

Црне Горе, користећи се њоме онолико колико су допуштале специфичне прилике и потребе црногорског друштва. Ако се законодавство једне земље користи елементима који су створени у животу народа, не може се порећи и одређени самоуправни карактер тога законодавства. Поред писаних закона, постоје и неписани, који живе у народу, доста чврсти, па и ефикасни.

Истраживање и обрада права и правне мисли у Црној Гори, као и сваког другог права, односно мисли, треба узети за њихову друштвену, односно класну садржину. Међутим, када је у питању Црна Гора, ту постоје одређене специфичности, не само форме права и облика државе, односно облика владавине — владикат (теократија), књажевина и краљевина — него и њихове садржине. Црна Гора све до XIX вијека није била типично класна држава. Владајући слој представљају старјешине, трговци и богати сељаци. Сукоба унутар црногорског друштва има између братстава и племена, касније између појединих племена и државе. Црногорско обичајно право развијало се, постепено, у низ институција карактеристичних за класно друштво. Богишићева библиотека садржи сентенције црногорских судова, које се односе на грађанскоправне односе, што би требало анализирати са наведеног друштвеног, односно класног становишта. Све до Петра I владало је у Црној Гори обичајно право, а од тада ствара се и писано право. Чини нам се да ток развоја црногорског права упућује на потребу његовог изучавања с гледишта да ли је оно било искључиво класно одређено, или је његова друштвена садржина нешто шира. Нема сумње да би то било од значаја за потпунију спознају права уопште. Колико су правне норме раног периода Црне Горе регулисале односе између власника и невластника, између власника и ствараоца материјалних добара, и колико је било спорова пред судовима између наведених субјеката? Другим ријечима, је ли било и колико у Црној Гори односа феудалаца — кмет и капиталиста — радник (власник — невластник), као код других држава и народа, које је право регулисало и поводом чега су се јављали спорови. Таква истраживања открила би, увјерени смо, специфичну димензију црногорског права и мисли о њему, што је и мотив залагања у овом прилогу.

